

ПРОБЛЕМИ ЛЮДИНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ У ФІЛОСОФІЇ О. КУЛЬЧИЦЬКОГО

У статті розглядаються філософські погляди О. Кульчицького; аналізується проблема особливостей формування духовності сучасної української людини.

Історично склалося так, що за межами Української держави опинилися мільйони українців. Живучи в різних країнах світу, зокрема в США, Канаді, Франції, Німеччині та інших країнах, вони були і залишаються часткою українського народу. Знаходячись в іншому національному середовищі, українці зуміли зберегти традиції, культуру свого народу, внести творчий доробок у розвиток його духовної культури. Звичайно, не все рівнозначне у цьому доробку українців за кордоном. Проте ігнорувати надбання української діаспори (як це робилося до недавнього часу) було б не виправдано. Такий підхід збіднював українську культуру, насамперед у сфері мистецтва, літератури, філософії.

Особливість філософських досліджень у діаспорі полягає в тому, що майже всі представники наукового потенціалу її зосереджують увагу на розгляді передусім національних особливостей розвитку філософії взагалі й української зокрема, виходячи при цьому на аналіз національного характеру, досліджуючи вплив його на формування духовної культури народу. Причому багато хто з дослідників зосереджують творчі зусилля в основному на розгляді української ідеї. До таких учених, які довгий час жили і творили за межами України, належить О. Кульчицький. Діяльність цього вченого ще мало вивчена в Україні, через це вона і привернула нашу увагу. За кордоном науковий доробок О. Кульчицького вивчали доктор Б. Єржабкова, яка склала каталог його праць, та молодший колега вченого професор К. Митрович.

Основну увагу у своїх працях О. Кульчицький звертає на проблеми української людини, української духовності. Добре знаючи культуру й історію України, він прагнув пояснити суть людської особи, її походження, самозвершення і призначення. Як зазначає А. Карась, пошуки філософської концепції людини привели вченого до переконання у персоналізмі як адекватному методі усвідомлення людської суті взагалі [1: 10].

З персоналістського підходу випливає висновок, що сутність людини зобов'язує її здійснити "експансію" у світ, світ трансцендентний, вічний і божественний, цим самим відкриваючи перед собою своє покликання і реалізуючись через втілення вартостей духу. Проте така експансія людини повинна, з одного боку, мати певні межі, а з другого – не бути пригніченою, як це, на думку О. Кульчицького, трапилося з українцями.

Історія українського народу – це яскравий приклад того, як у результаті політичного і соціального тиску, примусу цей народ перетворювався у психологічну, духовну провінцію, втрачав свої можливості самоусвідомлення, розуміння свого призначення і місця у світі, ставав байдужим навіть до своєї особистості. Все це наслідки національного поневолення, яке призводить, за словами піонера "словацької ідеї", лідера словацького відродження, одного з ініціаторів скликання Слов'янського з'їзду 1848 у Празі, публіциста, історика й мовознавця Л. Штура, до втрати самоповаги: такий народ "сам від себе відмовляється", а відтак "відкриваються ворота для всякої підлості" [2: 310].

О. Кульчицького також хвилює доля української нації, він шукає причини такого її стану, її поразок, прагне вплинути на виховання почуття національної гордості в українській людині [3: 425]. Розглядаючи українців як людність, О. Кульчицький провів аналіз українських етнопсихологічних та історично-культурних складників, що й привело його до розуміння специфіки української культурної традиції та до піднесення типових українських вартостей у сучасній боротьбі за збереження української людини та української духовної спільноти. Ці складники учений знаходив, аналізуючи етнопсихологічні умови створення української духовності, які відображені у його праці "Риси характерології українського народу". У ній О. Кульчицький починаючи від расових і геопсихологічних причин, через історичні, соціопсихічні, культуроморфічні та глибинно-психологічні чинники простежує позитивні та негативні риси й здобутки формування української душі.

Так, учений визначає расову структуру українців як складну, до якої входять дві головні раси України: динарська та східна (остійська). "Відношення двох головних рас у першому десятиріччі цього століття відсотково виражалося так: 44% динарської раси, 22 східної, решта – мішанці цих рас і численно далеко слабші домішки нордійської і середземноморської рас" [4: 708].

Учений визначає існування в Україні чотирьох різновидів геопсихічного впливу:

- геопсихічний вплив північної низовини;
- геопсихічний вплив лісостепу;
- геопсихічний вплив степової смуги;
- гірський краєвид.

Геопсихічний вплив у першому виді пов'язаний із меншою дією сонячного світла, більшою хмарністю і кількістю опадів, сприяє зменшенню життєрадісності, правда, не до рівня сумовитості, а до рівня настрою поваги. Для мешканців цього типу характерне нещадне змагання за життєвий простір, постійна боротьба за існування. Це сприяє і формуванню у мешканців песимістично-позитивістського світогляду.

У другому виді із його значною кількістю сонячного світла відбувається підвищення настрою в напрямі життєрадісності й оптимізму. Досить велика амплітуда коливань температури повітря не досягається на Правобережжі так сильно, як це відбувається на Лівобережжі внаслідок різкого континентального клімату. Через це "красивий мотив", який опановує "вчування" в статистичні форми лісостепового українського рельєфу, що складається із чорнозему, розташованого м'якими плавкими хвилями, які пливають до виднокола кучерявістю

першої ніжної зелені або лагідними хвилями золотистих неозорих ланів, розмежованих у деяких місцях в'юнкими річками і потоками, найкраще передати визначенням "хвилястої м'якості". Все це може схилити людину до стану небажання до зусилля або обачності, обережності і компромісів. Деколи це зводиться до безтурботності, м'якої поступливості проти чужого опору чужих впливів, аж до самого зречення, толерантності і схильності комусь і чомусь підкорятися.

Третій вид формується навколо краєвидного аспекту "безкрайної далечини". Через те, що степ не має рельєфу, тому "вчування" тут у форму рельєфу пов'язане із рухом у безмежність. Це означає, що з одного боку це пов'язано з ентузіазмом від шукання недосяжного, а з іншого – рух у безкрайність є одночасно і рухом у нікуди, а це заперечує саму потребу руху, і в такій формі переживання відповідає психічним станам від деякої байдужості інколи до повної "апатії" через низку почуттів, подібних до безнадії, розчарування, включно до розпачу.

Таким чином, світонастанова людини українського степу – це насамперед так звана "ентузіастична настанова", коли панує стан душі, який характеризується як сп'яніння, замріяність, любов і шал. Поруч з "ентузіастичною настановою" можлива і протилежна "нігілістична настанова" радикального заперечення всякої цінності й бажаності.

Четвертий вид характерний тільки для української периферії. Через це він більше психологічно відбився на племінних особливостях, ніж на загальнонаціональних. Це саме стосується і впливу моря, який також не був постійний і ніколи не охоплював великої частини нації [4: 713].

На формування душі українця, крім геопсихічних факторів, впливають ще історичні чинники. Це О. Кульчицький називає "спільністю історичної долі", яка залежить від геополітичного положення країни, яка, за висловом ученого, називається геополітичною "межовістю" – це постійне, невіддільне від людського існування перебування людини на "межах можливостей існування", на межах "боротьби, випадковості, провину, страждання, загрози смерті". Так, історично склалося, що "межовість" України була нічим не захищена, а одночасно надзвичайним багатством і врожайністю простору приваблювала завойовницький Захід і степово-хижацький Схід, непомірно збільшувала тиск "межових ситуацій" кожної української людини. Україна постійно зазнавала нападів, зазіхань, загарбань.

Через це в українців спочатку сформувався дружинницький, а згодом лицарсько-козацький тип людини, підпорядкований ідеалові оборони, честі, волі й віри, географічній формі життя. Характерним для козацького типу було те, що під впливом історичних чинників центр ваги їхнього життя перенісся із турботи про саме життя на збереження лицарської честі, на завдання оборони своєї землі. Таких козаків, як Б. Хмельницький, П. Сагайдачний, козак Мамай, О. Кульчицький називає прикладом козацько-лицарського ідеалізму. Але існував і інший тип козаків – авантюриницько-здобичницький, який жив "миттю і насолодою ризику і добичі", але не вони творили традицію та ідеал козаччини, яка дала "образ і подібність всієї України". Сила цього козацького ідеалу сягає до часів "козака армії УНР і січового стрільця, тривко оформлюючи українську психіку. Те, що в свій час назви "козацька нація" вживали в розумінні "українська нація", є найкращим показником впливу козацької форми життя на українську психіку" [4: 714].

Історична дійсність впливала на українську людину не тільки шляхом селекційної дії, але й через історичну свідомість спільної історичної долі. Ця свідомість українця завдяки розповсюдженню козацької думи ніколи не зникала, через це домінанта поразки й даремного, хоч інколи дуже близького до мети зусилля, що взагалі характеризує почини нашої історії, безперечно, могла іноді надавати нашій національній психіці деякого забарвлення фаталістичного песимізму..." [4: 714].

Безпосередньо історичні чинники мали вплив на формування національної психіки, але ще більший вплив мало визначення суспільних форм і умов життя українця.

Найбільше вплинули на формування української психіки, по-перше, недостатня диференціація суспільної структури із перевагою у ній класу селян; по-друге, спричинене історичними обставинами виключне значення малих груп у соціальному житті українця.

На формування української душі велике значення має культура. Її також потрібно розглядати з двох боків. По-перше, культура – це витвір певної спільноти, вираз її душі. По-друге, оскільки кожний член спільноти розвивається в середовищі цієї культури, вростає в неї, засвоюючи її цінності, тому культура є одночасно і утворюючою силою душі. При цьому ні одна культура не є і не може бути в цілому витвором однієї національної спільноти. З одного боку, існують, за висловом О. Кульчицького, спільні "культурні кола", а з іншого – кожна нація вибирає компоненти культури певного "культурного кола" і перетворює їх залежно від своєї душі.

Через це вчений українську культуру і українську душу відносить до "європейського культурного кола", до сфери "окцидентальної (західної) духовності, але посідають геокультурно периферійний характер супроти окцидентальної духовної сфери" [4: 715].

Так сталося, що історично й культурно Україна знаходиться на перехресті шляхів між Сходом і Заходом. Це геокультурно периферійність позначилася на сприйманні західної духовності. Периферійність України в європейському "культурному колі" веде до природного ослаблення впливів європейського осередку в міру наближення до периферії як "межової лінії і захисної смуги". Але одночасно вона не може повністю відмежуватися від впливів, тому якусь частку їх вона переймає, переробляє, сполучаючи "своє" з "чужим".

Культурно периферійність України спричинила ослаблення дії трьох "хвиль ідей", які сприяли утворенню "окцидентальної" духовності: католицизму, ренесансу, просвітництва. Так, католицизм діяв "формативно" на психіку європейця як перевтілення римського принципу "ордо", при цьому спонукав до створення великої кількості філософських термінів і логічної виробленості. Ренесанс же був не тільки відродженням античного світу й людини, пройнятої духом гуманізму, але, в повному розумінні цього слова, "відкриттям світу і людини", а ство-

рив основу для розвитку індивідуалізму. Просвітництво у свою чергу, пройшло шлях розвитку від раціоналізму до позитивізму, "просвітило" усі ділянки життя. Разом ренесанс і просвітництво породили західну духовність, проявом якої, за словами О. Кульчицького, став "сцієнтизм: примат і культ науки, спертої на досвід, ... з їх дальшими наслідками – технікою і техніцизмом наук..." [4: 715]. Іншим проявом ренесансу і просвітництва є персоналізм – "високе цінування своєїрідної психічної цілості, яку називаємо особою і яка своїм індивідуальним ставленням до цінностей релігійними, етичними, естетичними, соціальними, політичними і економічними стає їх справжнім носієм. Раціонально-активна світонастанова, що творить для окцидентального сцієнтизму і персоналізму психічну основу, – це готовність до дії, керованої і контрольованої розумом" [4: 715].

З'ясування причин формування української душі було б неповним, коли б не зачепити того моменту, який розглядає доглибинна психологія комплексів у психіці кожного поневоленого народу, а саме комплекс меншовартості. Оскільки українці не спромоглися забезпечити свій суверенітет, у чийй свідомості відтак ідея державності перетворилася на своєїрідну ultima Thule – крайню межу, їм був притаманний цей комплекс. До цієї теми зверталосся багато дослідників, але найбільше розвинувся цей напрямок філософування на еміграції. Дослідники-емігранти здійснювали його в той час, коли чергове історичне поривання до національно-державного самовизначення України зазнає краху. У найбільш екстремальній формі це можна бачити у Д. Донцова (з цілого реваншистського пафосу його "Націоналізму" виразно проступає, сказати б, потреба дефінітивності – нарікання на "неясність змісту української ідеї" [5: 234-245]), а також – у красному письменстві – Є. Маланюка, чий образ химеричної України – ілюзії, що живиться кров'ю своїх адептів ("А може, й не Еллада степова, Лиш відьма-сотниківна, мертва й гарна, Що чорним ядом серце напува і опівночі воскресає марно?"), – зіставний хіба що з уявленнями російського філософа-містика Д. Андрєєва про ідеальну Душу народу та її демона-антагоніста [6: 91-99]. Подібним "комплексом національної меншовартості", хоч і різною мірою, перейняті писання В. Липинського [7: 483-506], І. Мірчука [8: 225-243], І. Лисяка-Рудницького [9: 375-385], П. Феденка [10: 375-385], О. Кульчицького.

Це питання О. Кульчицький простежує ще на початку своєї наукової діяльності. А саме у своїй праці "Психологія Адлера (Вдача, виховання, родина в світлі індивідуальної психології Адлера)" визначено основні причини, які ведуть до утворення комплексу меншовартості.

У своїй праці О. Кульчицький висуває протизасоби для подолання комплексу меншовартості. Насамперед через індивідуальну психологію вилікувати й перевиховати українців "Поважна вдумлива психоаналізу хиб національної психіки" повинна стати ґрунтом для цього перевиховання. Потрібно знати комплекс меншовартості нації та усіма цими проявами "надмірно хитрунської, приниженої, крутарської дипломатії, як з другого боку хвалькуватої, на зверх тільки самовпевненої, не приєднаної агресивності, як тож під нахилом до втечі від завдань громадського життя на запічок родинних обов'язків, чи до відокремлення в вежі із слонової кости мистецького естетизму, абстрактного доктринерства" [11: 51].

За влучним розпізнаванням до українців прийде виздоровлення. Українці повинні переконатися, що несприятливі історичні умови не є вічними. Ще Ніцше говорив, що "історична залізна конечність у ході історії виявляється ані залізною, ані конечною" [11: 52]. Незважаючи на комплекс меншовартості, українці проявили багато відваги і героїзму, щоб змінити життя на краще, щоб визволитися з-під іноземного назрівання. Але остаточно комплекс українці не здолали. Через це О. Кульчицький пише: щоб його ліквідувати, не вистачить збільшити свою мужність, потрібно збільшити сили. А для цього потрібно, щоб кожний член суспільства відчував свій зв'язок із громадою. Зв'язок із громадою сприяє зміцненню солідарності, неослабленої чварами, а це дає почуття безпеки і сили, що знищує весь корінь комплексу меншовартості і стає основою відновлення національної спільноти.

Тому, на думку вченого, основним завданням українців є: "Довершити цієї духовної обнови через психоаналізу збірної української душі" [11: 52].

Далі це питання О. Кульчицький розглядає і в праці "Риси характерології українського народу", де він зазначає, що історично-політичні обставини та "інтроверсія" української психіки, звернення її всередину, а не у світ, створили сприятливі умови для поширення комплексу меншовартості серед українців. Комплекс меншовартості постійно сприяв посиленню в українців стану "vita minima". Особливо сприяє поширенню цього явища поневолення українців іншими націями і народами, які до недавніх часів заперечували їм навіть право на мовну самостійність.

Тяжкі історичні випробування, яких зазнав український народ у ХХ ст., не могли не позначитися на його психіці. Найжорстокішим для українців був комуністичний терор. Усе це спричинило до зростання опору серед українців, спроби націоналістичних течій виховати новий тип вольового українця.

Наприкінці своєї праці "Риси характерології українського народу" О. Кульчицький зазначає, що таким чином, розглянувши основні причини формування українського національного характеру, "виявляють у своєму діянні збіжність, конвергенцію, виробляючи таким чином приблизно спільну для всіх українців психіку, інші чинники розбіжністю, дивергенцією свого діяння в більшій чи меншій мірі спричиняють дивергенцію національного типу та типи регіональні (лемко, подолян, слобожанин) чи культурно-територіальні (галичанин, наддніпрянець)" [4: 717].

Таким чином, разом з О. Кульчицьким приходимо до висновку, що слабкість персональної надбудови української психічної структури є відносною і значною мірою залежить як від зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Тому зміцнення персональної надбудови можливе в активній соціально-політичній поведінці громади, в пошуках шляхів розбудови державності, в переборенні "комплексу меншовартості", в посиленні регіонально-вольової поведінки особи, в тих могутніх внутрішніх потягах, що глибоко вкорінені в душі українців. Такі зміни у соціальній психології українського народу можливі лише за умов перетворення його соціально-політичних обставин, які сьогодні поступово почали здійснюватися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Карась А. Філософія Олександра Кульчицького // Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук. Серія: Підручники. Ч. 42. – Мюнхен-Львів: Укр. вільний універ., 1995. – С. 9-22.
2. Штур В. В чѐм наша беда ? // Антологія чеської и словацької філософії. – М.: Мысль, 1982. – С. 308-314.
3. Федір Ю. О., Мозгова Н. Г. Історія української філософії. Навчальний посібник. – К.: Україна, 2000. – 512 с.
4. О. Кульчицький. Риси характерології українського народу // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. – Т. 2. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 1995. – С. 708-718.
5. Донцов Д. Націоналізм. – 3-тє вид. – Лондон: Укр. вид. спілка, 1966. – 364 с.
6. Андреев Д. Л. Роза мира: Метафілософія історії. – М.: Прометей, 1991. – 288 с.
7. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму: Пис. 1919-1920 рр. // Українська суспільно-політична думка в ХХ ст.: Документи і матеріали. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – Т. 1. – С. 483-506.
8. Мірчук І. Світогляд українського народу: Спроба характеристики // Наук. зб. Укр. Віл. ун-ту в Празі. – 1942. – Т. 3 – С. 225-243.
9. Лисяк-Рудницький І. Вклад Галичини в українські визвольні змагання // Між історією й політикою. – Мюнхен: Сучасність, 1973. – С. 206-217.
10. Феденко П. Вплив історії на український народний характер // Наук. зб. Укр. Віл. ун-ту. – 1942. – Т. 3. – С. 375-385.
11. Кульчицький О. Психологія Адлера (Вдача, виховання, родина в світлі індивідуальної психології Адлера). – Коломия, 1939. – 61 с.

Матеріал надійшов до редакції 25.10.2004 р.

Гончарук Т.В. Проблемы украинского человека и украинской духовности в философии О. Кульчицкого.

В статье рассматриваются философские взгляды А. Кульчицкого; анализируется проблема особенностей формирования духовности современного украинского человека.

Honcharuk T.V. The Problems of the Ukrainian and Their Spirituality in O.Kulchitsky's Philosophy

The article elucidates the natural philosophic conception of O. Kulchitskiy. It analyses the peculiarities of forming the spirituality of a contemporary Ukrainian personality.